

УДК 338.43 + 332.1

М. П. Бутко,*д. е. н., професор, Чернігівський державний технологічний університет***О. О. Зеленська,***к. е. н., доцент, Чернігівський державний інститут економіки і управління***С. М. Зеленський,***к. е. н., доцент, Чернігівський державний інститут економіки і управління*

ПОЛІСЬКИЙ АПК ЯК БАЗА ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ ПРОДОВОЛЬЧИХ РИНКІВ

Статтю присвячено вивченню сучасних проблем розвитку сільського господарства регіону та оцінці його впливу на формування збалансованого регіонального продовольчого ринку. Проаналізовано динаміку аграрного виробництва Полісся; визначено рівень задоволення потреб продовольчого ринку регіону та ступеня його збалансованості за рахунок внутрішнього виробництва.

The article is devoted to studying of modern development of agriculture of the region and estimation of his influence on forming of the balanced regional food market. The dynamics of agrarian production of Polissya is analyzed, the level of satisfaction of necessities of regional food market and degree of his balanced due to an internal production is defined.

ВСТУП

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної соціально-економічної політики України є проблема формування збалансованих регіональних продовольчих ринків для задоволення попиту населення в якісній продукції вітчизняного виробництва. Основним джерелом забезпечення агропродовольчого ринку власними товарними ресурсами виступає сільське господарство. Аграрна сфера завжди перебувала під пильною увагою науковців. Так, різноманітним аспектам розвитку агропромислового комплексу та продовольчих ринків присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, а саме: П.П. Борщевського, О.А. Бугуцького, П.Ф. Веденічева, П.І. Гайдучького, Б.М. Данилишина, М.Я. Дем'яненка, В.О. Добриніна, С.І. Дорогунцова, О.І. Здоровцова, Е.М. Крилатих, В.Г. Крючкова, А.С. Лишецького, І.І. Лукінова, М.М. Паламарчука, О.М. Паламарчука, А.К. Пасхавера, М.Д. Пістуна, Д.К. Прейгера, О.М. Ракітнікова, П.Т. Саблука, В.П. Ситника, В.О. Точиліна, М. Трейсі, О.М. Шпичака, А.Г. Чернюк, В.В. Юрчишина та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою даної статті є вивчення сучасних тенденцій і проблем розвитку сільського господарства регіону та оцінка його впливу на формування збалансованого регіонального продовольчого ринку. Об'єктом дослідження обрано сільське господарство Поліського регіону. Поставлена мета вимагає послідовного вирішення таких завдань: аналіз динаміки аграрного виробництва Полісся; вивчення структури регіональної сільськогосподарської ланки за формами організації і власності; оцінка територіальної організації сільського господарства регіону, передусім його галузевої структури; визначення рівня задоволення потреб продовольчого ринку Полісся та ступеня його збалансованості за рахунок внутрішнього виробництва.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поліський регіон характеризується вищим відносно інших регіонів держави ступенем територіальної концентрації сільськогосподарського виробництва, зосереджуючи 11,2%

основних фондів сільськогосподарського призначення, 11,8% населення, зайнятого в сільськогосподарському виробництві (у т.ч. 14,6% найманих працівників галузі) та 13,9% обсягу валової продукції сільськогосподарства держави. Відтак, у виробництві деяких видів продовольства та сировини сільськогосподарського походження Полісся відіграє дуже важливу роль.

За довгостроковий період з 1990 по 2007 рр. спад обсягів валової продукції сільськогосподарства Поліського регіону сягнув 40,2% (табл. 1) (за цей період по Україні — 39,1%). Дещо вищі темпи спаду сільськогосподарського виробництва Полісся порівняно із середньоукраїнськими свідчать про деяке зниження рівня його територіальної концентрації у регіоні.

Особливо різким спадом виробництва характеризується тваринництво, обсяг продукції якого у 2007 р. сягнув лише 47,6% рівня 1990 р. (по Україні — 49,2%) З кінця 90-х р тваринництво втратило роль провідної (за обсягом продукції) галузі сільськогосподарства регіону, що є одним з найбільш негативних структурних зрушень у сільськогосподарському виробництві. Постійний спад виробництва продукції тваринництва свідчить про глибокі необоротні кризові процеси в галузі. Темпи падіння обсягів виробництва у рослинництві є значно нижчими (25,3% по регіону і в середньому по Україні), їх коливання значною мірою визначається факторами неекономічного характеру.

Трансформація економічних умов та організаційно-правового поля в аграрних відносинах у державі й регіоні спричинила зміну в "співвідношенні сил" між різними формами організації та власності в сільськогосподарській сфері Полісся. У рамках цих перетворень спостерігається розширення поля діяльності фермерських, приватизованих господарств тощо. Ця зміна "співвідношення сил" в аграрному секторі Полісся відображена в табл. 2.

Аналіз табличних даних свідчить про такі характерні риси й зрушення в структурі регіональної сільськогосподарської ланки за формами організації і власності.

1. На початковому етапі реформу-

Таблиця 1. Валова продукція сільського господарства Полісся

Галузь	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2007 від 1990,%
Продукція сільського господарства	21002,3	13824,9	11123,4	12301,4	12457,9	12556,4	59,8
Продукція рослинництва	9439,5	6807,3	6006,0	6565,6	6729,2	7054,5	74,7
Продукція тваринництва	11562,8	7017,6	5117,4	5735,8	5728,7	5501,9	47,6

Джерело: [1], [2],[3],[5].

вання економічних відносин в аграрному секторі, провідна роль у складі сільського господарства Полісся, як і України в цілому, належала господарствам державної і колективної форм власності. Так, у 1990 р. вони виробляли 59,9% валової продукції сільського господарства регіону (в середньому по Україні помітно більше — 69,4%), в т.ч. 62,8% продукції рослинництва (по Україні — 75,0%) і 57,4% продукції тваринництва (в середньому по Україні — 64,8%).

З кінця 90-х років минулого століття господарства суспільного сектора втратили провідні позиції у виробництві валової продукції сільського господарства. І вже в 2007 р. їх частка в сільськогосподарському виробництві Полісся за валовою продукцією складала менше третини — 26,3%, тобто скоротилася порівняно з 1990 р. у 2,3 рази (в середньому по Україні — 39,9%, у 1,7 р.), в т.ч. продукцією рослинництва — 26,1%, у 2,4 рази (по Україні — значно більше — 41,6%, у 1,8 р.); продукцією тваринництва — 26,1%, у 2,2 рази (по Україні — 37,9%, у 1,7 р.). Описані вище зміни практично однаковою мірою торкнулися всіх адміністративних областей регіону.

На сьогоднішній день сільськогосподарські підприємства регіону посідають чільне місце у виробництві зернових культур, цукрових буряків, льону та яєць. Крім того, займа-

Таблиця 2. Питома вага різних форм користування і власності у виробництві сільськогосподарської продукції, %

Регіон	Сільськогосподарські підприємства		у т.ч. фермерські господарства		Господарства населення	
	1990	2007	1990	2007	1990	2007
Валова продукція						
Україна	69,4	39,9	-	3,9	30,6	56,2
Полісся	59,9	26,3	-	1,7	40,1	72,0
Продукція рослинництва						
Україна	75,0	41,6	-	5,8	25,0	52,6
Полісся	62,8	26,1	-	1,8	37,2	72,1
Продукція тваринництва						
Україна	64,8	37,9	-	1,5	35,2	60,6
Полісся	57,4	26,1	-	1,7	42,6	72,3

Джерело: [1], [2], [3], [4], [5].

Таблиця 3. Динаміка поголів'я худоби та птиці в 1990—2007 рр.
(тис. голів)

		1990	1995	2000	2007	2007 від1990,%
Україна	ВРХ	24623	17557	9424	5491	22,3
	Свині	19427	13144	7652	7020	36,1
	Вівці та кози	8419	4099	1875	1679	19,9
	Птиця, млн гол.	246,1	149,8	123,7	169,3	68,8
Полісся	ВРХ	4311,1	3138,4	1733,5	1045,6	24,3
	Свині	2287,9	1861,1	1224,4	1120,4	49,0
	Вівці та кози	579,9	206,0	118,7	91,5	15,8
	Птиця, млн гол.	20,4	16,5	16,8	18,4	90,2

Джерело: [1],[2],[3],[4],[5].

ються вирощуванням картоплі, овочів і плодів, виробництвом молока та м'яса.

2. Роль фермерських господарств у регіональному сільськогосподарському виробництві продовжує залишатись незначною, незважаючи на деяке зростання їх значення як товаровиробників. Слід зазначити, що Поліський регіон характеризується значно нижчою питомою вагою фермерських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції (2007 р. — 1,7% валової продукції проти 3,9% в середньому по Україні). Особливо різке відставання фермерських господарств регіону спостерігається за виробництвом продукції рослинництва — 1,8%, при середньоукраїнському значенні 5,8%. Найбільшого поширення на Поліссі фермерство набуло в Рівненській області (2,5% валової продукції сільського господарства). Напрямами діяльності фермерських господарств у регіоні є вирощування зернових культур і цукрових буряків, а також виробництво м'яса та молока.

3. Спостерігається зміцнення позицій господарств населення в сільському господарстві як регіону, так і України в цілому. Швидко зростає їх роль у виробництві та реалізації сільськогосподарської продукції, у першу чергу продовольства. Господарства населення опанували ніші на продовольчому ринку, звільнені господарствами суспільного сектора (особливо у плані забезпечення населення картоплею, овочами, плодами та ягодами, продукцією тваринництва). Так, питома вага господарств населення у регіональному і загальнодержавному виробництві сільськогосподарської продукції за аналізований період зросла в 1,8 рази.

У основі вказаної тенденції до зміни "співвідношення сил" в регіональному (і державному) аграрному секторі лежать різні темпи нарощування обсягів виробництва господарствами різних категорій. Високі темпи зменшення

обсягів виробництва аграрної продукції обумовлені обвальним падінням її виробництва у сільськогосподарських підприємствах.

Помірний ріст виробництва продукції у господарствах населення (загалом за досліджуваний період — на 7,6%), який до того ж відбувається виключно за рахунок збільшення виробництва продукції рослинництва (на 43,3%), не може компенсувати цей спад і не здатний у повній мірі служити альтернативним джерелом вирішення проблеми забезпечення регіонального соціально-економічного комплексу сільськогосподарською продукцією. Причиною цього є обмеженість потенційних можливостей подальшого нарощування виробництва продукції господарствами населення (обмеженість кількості громадян, здатних додатково залучитися до ведення підсобного господарства, можливості зростання продуктивності угідь, оброблюваної площі тощо).

За аналізований період відбулися деякі зміни й у функціонально-галузевій структурі сільськогосподарського виробництва регіону. Чільне місце в складі сільськогосподарського виробництва регіону традиційно посідають картоплярство, тваринництво м'ясного та молочного напрямку. Це додатково підтверджує раніше зроблені висновки щодо сільськогосподарської спеціалізації Полісся. На виробництво картоплі, м'яса, молока і зернових у 2007 р. припадало 83,3% вартості всієї товарної сільськогосподарської продукції регіону. Серед інших видів сільськогосподарської продукції певне значення зберігають виробництво технічних та кормових культур. Ідентична структура сільськогосподарського виробництва склалася в 2007 р. і в Україні.

У структурі товарної продукції сільського господарства за період 1990-2007 рр. відбулися помітні зрушення, зокрема:

а) відбулося зменшення частки тваринництва у вартості товарної продукції (у 1,13 рази) і відповідне збільшення частки рослинництва (у середньому по Україні втрата позицій тваринництвом була помітнішою — у 1,23 рази); наслідком стали вже згадувані структурні зміни у сільськогосподарській ланці регіону й держави;

б) відбулося зменшення питомої ваги переважної більшості видів продукції у загальній вартості товарної продукції сільського господарства Полісся. Особливо різко зменшилась частка вовни (у 31,79 р.) та кор-

мових культур (у 2,05 р.). Зменшенням частки у загальному обсязі товарної продукції характеризуються також плодоягідні та виноград (у 1,24 р.), технічні культури (у 1,19 р.), молоко (у 1,16 р.) та м'ясо (у 1,09 р.). Збільшення частки спостерігається лише в 2 видів сільськогосподарської продукції — картоплі (у 1,73 р.) та яєць (у 1,26 р.). У цілому по Україні ситуація із зміною структури товарної продукції сільського господарства виглядає подібним чином: зменшення питомої ваги в загальній вартості продукції сільського господарства характерне для переважної більшості представлених видів продукції, і що найгірше — практично для всіх (за винятком яєць) видів тваринницької продукції. Зростанням у згаданій структурі характеризуються лише частка картоплі (у 2,2 р.), яєць (у 1,47 р.) та технічних культур (у 1,17 р.).

Причинами вказаних структурних зрушень, на нашу думку, є: різні темпи спаду виробництва рослинницької і тваринницької продукції; високий рівень збитковості продукції тваринництва та деяких видів продукції рослинництва при їх високих собівартості та трудомісткості; відсутність сталого паритету цін на різні види сільськогосподарської продукції.

Окрім структури товарної продукції важливою характеристикою функціонально-галузевого аспекту територіальної організації АПК є структура посівних площ регіону. Пріоритетне положення в структурі посівних площ Полісся займають зернові (серед яких переважають озимі пшениця та жито, а також кукурудза, ячмінь і овес) та кормові культури, обумовлюючи зерновотваринницьку спеціалізацію регіонального АПК. Останній період приніс помітне підвищення питомої ваги зернових у загальній площі посівів сільськогосподарських культур регіону, натомість частка посівних площ зайнятих кормовими культурами істотно зменшилась. Тенденцією до незначного зростання характеризується і частка посівних площ під картоплею і овоче-баштанними культурами (головну роль у цьому відіграло нарощування їх виробництва у приватному секторі аграрної сфери) та технічними культурами. Аналогічні тенденції спостерігаються в АПК України.

Ще гіршою видається ситуація в тваринницькій галузі регіону та держави. Як уже відзначалося вище, глибокі деструктивні зміни в АПК Полісся викликані занепадом тваринництва, обумовленим, передусім, постійним

Таблиця 4. Рівень задоволення потреб продовольчого ринку Полісся власним сільськогосподарським виробництвом

Продукти	Рівень середньодушового виробництва, кг			Рекомендовані норми споживання, кг	Рівень задоволення рекомендованих норм споживання, %		
	1990	2000	2007		1990	2000	2007
Картопля	913	938	995	120	760,8	781,7	829,2
Овочі	112	125	175	152	73,7	82,2	115,1
Плоди і ягоди	48	25	29	84	57,1	29,8	34,5
М'ясо	111	47	50	78	142,3	60,3	64,1
Молоко	775	438	475	390	198,7	112,3	121,8
Яйця, шт.	280	196	283	291	96,2	67,4	97,3

Джерело: [1], [2], [3], [5].

(упродовж усього досліджуваного періоду) скороченням поголів'я худоби та птиці (табл. 3).

Як видно з наведених даних, ситуація в регіоні є дещо сприятливішою, ніж у державі в цілому. Найвищими темпами скорочення поголів'я в регіоні (як і в Україні) характеризується вівчарство і козівництво: відповідно на 84,2 і 80,1%. Суттєво знизилася також поголів'я великої рогатої худоби: на 75,7 та 77,7% та свиней: на 51,0 і 63,9%. Натомість офіційною статистикою за останні 8 років зафіксовано зростання поголів'я птиці (у довготривалому періоді спостерігається та ж спадна динаміка).

Причинами виникнення й закріплення описаної ситуації є: збитковість вирощування худоби для сільськогосподарських товаровиробників, пов'язана з високою собівартістю та низькими цінами реалізації тварин на м'ясо; згорання кормового виробництва в регіоні; різке й постійне зменшення чисельності сільського населення та погіршення його вікової структури (відтак скорочення поголів'я в найбільш вагомому секторі сільгоспвиробництва).

Незважаючи на стрімке скорочення поголів'я худоби, показники виробництва молока та м'яса на Поліссі характеризуються нижчими темпами зниження. Це, насамперед, пов'язано зі зростанням продуктивності худоби та птиці. Так, за 1990—2007 рр. середній річний удій молока від однієї корови зріс на 24,8% (по Україні — на 28,0%); настриг вовни від 1 вівці — на 4,2% (на 5,9%); несучість курей — на 15,0% (на 28,5%). Таку висхідну динаміку можна пояснити вдосконаленням технологій відгодівлі худоби та птиці із застосуванням нових видів комбікормів, біологічно активних добавок, стимуляторів росту тощо. У той же час це актуалізує проблему якості та безпечності

пропонованої продовольчому ринку продукції.

Розглянемо наскільки внутрішньорегіональне виробництво основних видів сільськогосподарської продукції здатне задовольнити рекомендовані норми споживання цієї продукції (табл. 4).

Як видно з таблиці, впродовж досліджуваного періоду власна аграрна сфера регіону значно вище (в 7—8 разів) понад рекомендовані норми могла забезпечити споживання картоплі; на нижчому рівні "перевиконувалося" постачання населенню молока. Що стосується м'яса, то в 1990 р. його вироблялося у розрахунку на 1 жителя з перевищенням рекомендованих норм споживання (на 42,3%), далі рівень внутрішньорегіонального виробництва цієї продукції став неспроможним забезпечити потенційний попит населення. Зворотна ситуація склалася з постачанням на регіональний продовольчий ринок овочів: нині сільське господарство здатне забезпечити потенційний попит на 115%.

Традиційно обсягів сільськогосподарського виробництва Полісся недостатньо для забезпечення потреб населення в плодах і ягодах, у меншій мірі — у яйцях. Таким чином, на сьогоднішній день за рахунок внутрішньорегіонального агровиробництва не задовольняється потенційний попит продовольчого ринку Полісся в найбільш цінній білково-вітамінній продукції, а саме: яйцях (на 2,7%), м'ясі (на 35,9%), плодах і ягодах (на 65,5%).

ВИСНОВКИ

У цілому, результати аналізу сучасного стану та особливостей розвитку сільського господарства і продовольчого ринку Полісся переконливо доводять:

1. Сільськогосподарська сфера регіонального АПК перебуває на низькому рівні організації як в абсолютному (причому з нестійкою тенденцією розвитку), так, часто, і у відносному вимірі (стосовно середнього по Україні). Це підтверджується тривалістю та темпами спаду виробництва у сільському господарстві регіону (передусім у галузі тваринництва), збитковістю галузі для товаровиробників, поглибленням та викривленням існуючих та виникненням нових диспропорцій у її галузево-функціональній та територіальній структурі тощо. Незважаючи на наявність природних та економічних передумов, сприятливих для розвитку сільськогосподарської сфери АПК, вона характеризується недостатнім, навіть у масштабах України, рівнем використання ресурсного по-

тенціалу розвитку.

2. Масштаби поширення нинішньої кризи сільськогосподарського виробництва регіону, накладаючи відбиток на всі аспекти його розвитку, роблять фактично неможливим досягнення швидкої стабілізації функціонування всієї галузі з одночасним усуненням існуючих галузевих і територіальних диспропорцій. У цих умовах особливої ваги набуває проблема вірного вибору пріоритетних напрямів регіональної аграрної політики, зокрема тих галузевих і територіальних підрозділів, швидкий та ефективний розвиток яких дозволив би втриматися на плаву сільськогосподарській галузі в цілому, забезпечити паралельне пристосування до ефективного функціонування в умовах ринкового середовища основного виробництва.

3. Регіональний продовольчий ринок характеризується диспропорціями між обсягами внутрішнього виробництва і потребами населення в основних видах продовольства (за науково обґрунтованими нормами).

4. Місцева пропозиція основних видів сільськогосподарської продукції на сьогоднішній день спроможна задовольнити наявний платоспроможний попит, що сформувався на продовольчому ринку Полісся. Однак у разі зростання рівня доходів населення, на що спрямована стратегія розвитку нашої держави, внутрішньорегіональне виробництво навряд чи буде здатним забезпечити потреби споживачів.

5. Наповнюваність внутрішнього ринку багатьма видами продовольства зараз забезпечується переважно завдяки господарствам населення. Тому, з огляду на щорічне різке скорочення чисельності сільського населення та високі темпи його старіння, в недалекому майбутньому АПК Полісся не зможе забезпечити пропозицію на ринку навіть невисоких нинішніх обсягів виробництва.

Література:

1. Статистичний щорічник Волинської області за 2007 рік. — Луцьк, 2008. — 497 с.
  2. Статистичний щорічник Житомирської області за 2007 рік. — Житомир, 2008. — 500 с.
  3. Статистичний щорічник Рівненської області за 2007 рік. — Рівне, 2008. — 507 с.
  4. Статистичний щорічник України за 2007 рік / За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Консультант, 2008. — 571 с.
  5. Статистичний щорічник Чернігівської області за 2007 рік. — Чернігів, 2008. — 510 с.
- Стаття надійшла до редакції 10.09.2009 р.*